

ПРОФЕСІЙНО–КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Received March, 20, 2015; Revised April, 16, 2015; Accepted April, 24, 2015

Анотація. У статті висвітлено розуміння взаємозв'язку й взаємозумовленості феноменів «мовленнєва особистість» і «професійна-мовленнєва діяльність» та багатоманітність підходів до опису мовленнєвої особистості, її розвитку основних сфер та утворювальних компонентів відповідно до цього поняття. Говорячи в статті про мовленнєву особистість людини взагалі, маємо на увазі нормативне володіння мовою; наявність у кожної мовної індивідуальності систематизованої мовної картини світу, що відображає ієрархію її персональних цінностей, а також прагматичних компонентів (цілей, мотивів, інтересів, настановлень) тощо. Мовленнєвій особистості притаманна певна своєрідність мовної поведінки, оригінальність мовленнємислення, багатство ментального, вербального й духовного світу, володіння комунікативно-граматичними нормами. Розкрито основні сфери мовленнєвої особистості майбутнього психолога а саме: потребово-мотиваційну, емоційно-вольову, когнітивно-пізнавальну, екзистенціонально-буттєву, морально-духовну, дієво-практичну, міжособистісно-соціальну; визначено поняття спілкування в якості способу внутрішньої організації та внутрішньої еволюції соціуму як цілого, процесу, за допомогою якого тільки й може здійснюватися розвиток суспільства, оскільки саме він передбачає постійну динамічну взаємодію суспільства й особистості. Розкрито суть професійно-мовленнєвої діяльності як діяльності мовленнєвого спілкування, її прояви як ідеальної і практичної, внутрішньої та зовнішньої, особливостей як «окремої», самостійної діяльності; розглянуто спілкування як орієнтацію з позицій психологічної класифікації його видів: особистісно та соціально орієнтованого; показано специфіку професійно-мовленнєвої діяльності майбутнього психолога, залежно од видів спілкування й форм роботи психолога, зокрема психотерапевтичної, психопрофілактичної, психоконсультативної, психодіагностичної та ін.

Ключові слова: мовленнєва особистість, суб'єкт, професійно-мовленнєва діяльність, спілкування.

Kalmykov, Heorhiy. Professional and Communicative Activity of Future Psychologist as Linguistic Personality

Abstract. The article outlines interrelationship and interdependence of the phenomena “linguistic personality” and “professional speech activity” and the variety of approaches to the description of linguistic personality. By linguistic personality the author means language competence, the availability of linguistic image of the world reflecting the hierarchy of personal values and pragmatic components (goals, motivations, interests, attitudes), etc. Among basic features of a future psychologist are needs and motives, emotions, cognition, knowledge, moral and spiritual, effective and practical, interpersonal and social components. The essence of professional communication is revealed through individual discourse activity. It displays ideational and practical, internal and external peculiarities of individual activity. Therefore, communication is viewed as being both personality-centered and socially-centered. The author has also shown the specifics of professional speech activity of future psychologist, its dependence on the types of

communication and forms of psychologist's work, including psychotherapy, psychological prevention, counseling, psycho-diagnostics.

Keywords: *linguistic personality, subject, professional speech activity, communication.*

Георгий Калмыков. Профессионально-коммуникативная деятельность речевой личности будущего психолога

Аннотация. В статье освещены понимание взаимосвязи и взаимообусловленности феноменов «речевая личность» и «профессиональная-речевая деятельность», многообразии подходов к описанию речевой личности, ее развития, основных сфер и образующих компонентов в соответствии с этим понятием. Говоря в статье о речевой личности человека вообще, имеем в виду нормативное владение языком; наличие в каждой языковой индивидуальности систематизированной языковой картины мира, отражающей иерархию его персональных ценностей, а также прагматических компонентов (целей, мотивов, интересов, установок) и др. Речевой личности присущи определенное своеобразие речевого поведения, оригинальность речемышления, богатство ментального, вербального и духовного мира, владение коммуникативно-грамматическими нормами. Раскрыты основные сферы речевой личности будущего психолога, а именно: потребностно-мотивационная, эмоционально-волевая, когнитивно-познавательная, экзистенциально-быттевая, морально-духовная, действенно-практическая, межличностно-социальная; дается определение понятия общения в качестве способа внутренней организации и эволюции социума как целого, процесса, с помощью которого только и может осуществляться развитие общества, поскольку именно это развитие предполагает постоянное динамическое взаимодействие общества и личности. Раскрыта суть профессионально-речевой деятельности как деятельности речевого общения, ее проявления как идеальной и практической, внутренней и внешней, а также особенности как «отдельной», самостоятельной деятельности; рассмотрено общение в качестве ориентации с позиций психологической классификации его видов: личностно-ориентированного и социально ориентированного; показана специфика процессуальности профессионально-речевой деятельности будущего психолога в зависимости от видов общения и форм работы психолога, в частности психотерапевтической, психопрофилактической, психоконсультативной, психодиагностической и др.

Ключевые слова: *речевая личность, субъект, профессионально-речевая деятельность, общение.*

Вступ

Поняття особистості, стверджував засновник романтизму як художньої течії, поет і публіцист Новалис (Фрідріх фон Гарденберг), має включати поняття діяльності; і для діяльності справедливе правило, що вона повинна розглядатися в її зв'язках, а не в окремішностях (Velichkovsky 2006). Саме такий підхід став основним у статті під час характеристики мовленнєвої особистості психолога – суб'єкта професійно-мовленнєвої діяльності. Поняття мовленнєвої особистості та її професійно-мовленнєвої діяльності як діяльності знакового (мовного) спілкування, тісно пов'язане з комунікативною діяльністю, зокрема публічним висловлюванням. Це абсолютно нова для вітчизняної психолінгвістичної науки галузь, що представлена нині лише одиничними роботами рекомендовального методичного характеру. Тому дослідження цих питань сприятиме, по-перше, розкриттю реальних процесів зв'язку й взаємодії мовленнєвої особистості, професійно-мовленнєвої діяльності та професійної свідомості, по-друге, переходу від теоретичного аналізу діяльності спілкування взагалі на рівень конкретно психо-

лінгвістичного дослідження професійно-мовленнєвої діяльності психолога. Отже, важливим залишається висвітлення результатів аналізу мовленнєвої особистості як суб'єкта професійно-мовленнєвої діяльності майбутнього психолога.

Методи дослідження

У процесі вивчення феномену професійно-мовленнєвої діяльності психолога використовують такі теоретичні методи: аналіз психологічної, психолінгвістичної літератури, узагальнення й інтеграція отриманих результатів аналізу в смислові блоки та систематизація їх; крім того, у процесі теоретичного дослідження, відображеного в цій статті, були використані емпіричні методи, зокрема анкетування практикуючих психологів, аналіз їхньої діяльності, спостереження за професійним мовленням психологів в процесі психотерапевтичної, психокорекційної, консультативної, психодіагностичної та психопрофілактичної роботи.

Процедура дослідження

Багатовимірність такого складного феномену, як мовленнєва особистість майбутнього психолога, зумовлює багатоманітність підходів до її вивчення й опису. Вона може бути розглянута як:

- певна психофізіологічна й нейролінгвістична єдність, включена в психосоціальне мовленнєво-мовне оточення;
- система відносно стійких мовленнєво-мисленнєвих особливостей, що проявляються у внутрішньому діалозі суб'єкта із самим собою, а також у його мовній поведінці, висловлюваннях, ставленні до них інших суб'єктів мовної діяльності;
- певний тип або їх поєднання з характерними особливостями індивідуальної мови й мовної поведінки;
- система своєрідних конструктів щодо оцінки: гарна індивідуальна мова – погана індивідуальна мова; успішне висловлювання – неуспішне висловлювання. Цей конструкт являє собою елементарну одиницю нашого сприймання мови суб'єкта, ставлення до неї, у якій поєднано об'єктивні відомості та їхню суб'єктивну інтерпретацію;
- система особистісних смислів, утворених засобами внутрішнього смислового синтаксису й індивідуальних способів упорядкування зовнішніх вражень і внутрішніх переживань засобами поверхового синтаксису та правил зовнішньої граматики;
- мовленнєва діяльність «Я» суб'єкта, система внутрішньомовленнєвих планів, комунікативних відношень, спрямованості – сукупності стійких мотивів, що зорієнтовують його мовленнєву діяльність, і смислових утворень, які коректують його мовну поведінку;
- суб'єкт персоналізації – суб'єкт із потребами й спроможностями впливати засобами мови та викликати значимі зміни в психосоціальному оточенні, у дієвих перетвореннях мовленнєво-мисленнєвої і потребнісної сфер

іншої людини, у результаті чого суб'єкт отримує ідеальну представленість у життєдіяльності інших людей.

Обговорення результатів

У структурі прояву мовленнєвої особистості майбутнього психолога виокремлюємо такі складники. По-перше, індивід – нейролінгвістична й психосоматична організація мовленнєвої особистості, що вирізняє її як представника людського роду. По-друге, персона – соціально-типові мовні й комунікативні утворення особистості, зумовлені подібним для більшості людей впливом кодифікованих мовних зразків і соціального оточення. По-третє, індивідуальність – своєрідне поєднання мовленнєво-мовних особливостей, що відрізняє одну людину від іншої, у тому числі й унікальні мовленнєві властивості особистості.

Ураховуючи й узагальнюючи попередні тези, можна висловити думку, що мовленнєва особистість майбутнього психолога є системною якістю, що набувається індивідом у взаємодії із соціально-комунікативним оточенням у таких формах, як мовленнєве спілкування, пізнання рідної мови та інших мов, мовленнєва діяльність.

Мовленнєвий розвиток особистості майбутнього психолога яскраво проявляється в її когнітивному, соціальному, емоційному й духовному розвитку, як і всі зазначені види розвитку особистості, виявляються в мовленнєвій розвиненості особистості та впливають на неї еволюційно. Вихідний рівень розвитку мовленнєвої особистості – її «розчиненість» у комунікативних подіях життя й у мовному спілкуванні, як особистісно орієнтованому, так і в соціально орієнтованому. Наступний рівень її розвитку – самовизначення щодо комунікативної дійсності. У міру розвиненості мовленнєвої особистості студента вона самовизначається не тільки щодо перебігу окремих комунікативних подій, тих чи інших власних мовленнєвих вчинків, мовленнєвих бажань, а й щодо соціально-комунікативного життя в цілому. Відтак самовизначення виявляється як свідомий акт прояву й утвердження свого ставлення до мовно-мовленнєвих і комунікативних елементів життєдіяльності та життя загалом.

До основних сфер мовленнєвої особистості майбутнього психолога відносимо такі, як:

– *потребово-мотиваційна*, що містить потреби у формулюванні й формуванні думок, необхідності в певних умовах діяльності мовленнєвого спілкування та комунікативного розвитку;

– *емоційно-вольова* – емоційно забарвлені стани під час мовлення, мовленнєво-мовні процеси (зумисні/ненамисні, довільні/мимовільні), мовленнєві властивості особистості, суб'єктивні реакції на мовлення інших людей, ставлення до комунікативного світу, мовленнєві зусилля та їх переживання;

– *когнітивно-пізнавальна*, що може бути представлена як отримання, зберігання, упізнання, відтворення, забування й перетворення інформації

засобами мови, стани мовленнємислення та властивості мовленнєвої особистості (комунікабельність, впливовість, виразність тощо);

– *морально-духовна*, яка виявляється в морально-духовних мовленнєвих станах, мовленнєвих діях, мовленнєвих вчинках і властивостях особистості;

– *екзистенціонально-буттєва* – суб'єктивні самопрезентації мовного існування мовленнєвої особистості. Ця сфера проявляється в станах самопоглиблення, властивостях особистості, обумовлених відповідністю своєму буттю в комунікативному світі, на кшталт екзистенціональної впевненості/непевненості у власному мовленні й використаних мовних засобах;

– *дієво-практична*, тобто прояви людини як діяча, котрий реалізує себе в практичній формі в соціально-комунікативному світі, де демонструються його мовні здібності та здібності до оволодіння мовами, мовленнєві вміння й навички, комунікативні досягнення, прагматичні аспекти мовної особистості;

– *міжособистісно-соціальна* – міжособистісні обміни інформацією, мовленнєва взаємодія, мовленнєві взаємини.

Зазначимо, що історичний розвиток форм спілкування має такий вектор: від спілкування, що здійснюється в будь-якій діяльності, до спілкування як діяльності мовленнєвого спілкування, зокрема професійно-мовленнєвого. Також зауважимо, що, спираючись на погляди І. М. Румянцевої про діяльність, ми не ототожнюємо, як це має місце в зарубіжній психології, діяльність та активність. Згідно з її розумінням, активність – у єдності змісту й процесу; незалежно від того у зоні підсвідомості чи свідомості він dokonується, будь-який процес завжди активний. Діяльність тільки там, де є цілеспрямованість, усвідомленість, довільність; діяльність – найвища форма активності (Leontyev 1969). Професійно-мовленнєва діяльність як діяльність мовленнєвого спілкування має прояви ідеальної діяльності й практичної (Leontyev 2003). У зв'язку зі схожістю будови внутрішньої теоретичної діяльності і зовнішньої практичної діяльності їхні окремі структурні елементи, згідно з поглядами психологів школи Л. С. Виготського, можуть переходити один в одного. Відтак внутрішня професійно-мовленнєва діяльність постійно містить у собі окремі зовнішні дії та операції, а розвинута зовнішня – практична реалізація цієї діяльності – дії й операції внутрішні, мисленнєві. Здійснення професійно-мовленнєвої діяльності і як внутрішньої, і як зовнішньої не обмежується, як вважає О. М. Леонтьєв, лише спільністю їхньої будови. «Психологічно істотним є й те», що обидві вони однаково, хоча й по-різному, пов'язують людину з навколишнім світом, який відображається внаслідок цього в її голові, що як одна, так і інша форми діяльності опосередковані психічним відображенням дійсності та є осмисленими й смислоутворювальними процесами. У їх спільності і виражається цілісність життя людини. Найважливіша психологічна особливість професійно-мовленнєвої діяльності – те, що вона є способом уключення «соціальної детермінанти» (Leontyev 2003) у психічну активність окремої особистості. Діяльність професійно-мовленнєвого спілкування може розглядатися з психологічних позицій і як певний спосіб організації психічних процесів,

пов'язаний із мовленнєвою мотивацією та цілепокладанням, із предметним мотивом (ідеальний предмет) й ієрархічною будовою. Отже, професійно-мовленнєва діяльність – проблема «окремої діяльності», тобто самостійної діяльності в системі людської діяльності. Цим терміном О. М. Леонтьєв позначає складну сукупність процесів, об'єднаних загальною спрямованістю на досягнення певного результату, який є разом із тим об'єктивним збудником цієї діяльності, тобто тим, у чому конкретизується або в чому опрідечена та чи інша потреба суб'єкта.

Найважливіша ознака «окремої діяльності» – її мотив або мотив і мета. Це безпосередньо стосується професійно-мовленнєвої діяльності як діяльності професійно-мовленнєвого спілкування, мета якого не може бути реалізованою ніяким іншим способом, а лише через мовленнєвий мотив. Щодо цього слушну думку висловив О. М. Леонтьєв: «обособлення функції організації виробництва й обміну, а у зв'язку із цим і функції впливу надає мовленню самостійну мотивацію, тобто перетворює його у відносно самостійну діяльність» (Leontyev 1997).

Отже, професійно-мовленнєва діяльність, узагалі діяльність професійно-мовленнєвого спілкування є таким самим видом діяльності, як і будь-яка продуктивна й пізнавальна діяльність. Їй ієрархічно підпорядковані професійно-мовленнєві дії (елементи цієї діяльності, що характеризуються самостійною метою, підпорядкованою загальній меті професійно-мовленнєвої діяльності, але не самостійним мотивом). Зауважимо, що професійно-мовленнєві дії є, окрім вищезазначеного, ще й системою операцій – складниками професійно-мовленнєвої діяльності, що визначаються конкретними умовами виконання дій. Ці операції, згідно з О. М. Леонтьєвим і його послідовниками, розкладаються на дрібніші одиниці, умовно позначувані як «макрооперації» й «мікрооперації». Елементи професійно-мовленнєвих дій на кшталт «синтаксичного прогнозування», «трансформації» можна віднести до макрооперацій, а «вибір» і «зіставлення» – до макрооперацій (Leontyev 2003).

Недолік психологічних концепцій спілкування, на думку О. О. Леонтьєва, полягає в тому, що в них виокремлюється мовлення із загальної системи діяльності людини; мовленнєвий акт ставиться у своєрідну психологічну ізоляцію від продуктивної професійної, пізнавальної та інших видів діяльності, або/а інколи – спілкування ототожнюється із взаємодією (інтерацією). Ураховуючи ці зауваження, ми розглядаємо професійно-мовленнєву діяльність, узагалі діяльність професійно-мовленнєвого спілкування також, як і інші її види, оскільки вона у психологічному сенсі має ту ж принципову організацію. Однак зазначимо, при цьому професійно-мовленнєва діяльність може бути розглянута не тільки в психологічному аспекті (у ставленні до її суб'єкта й засобів), а й в аспекті її об'єктивного результату чи соціальної організації, тобто діяльність професійно-мовленнєвого спілкування може бути потрактована і як соціальна взаємодія.

Про діяльність спілкування стосовно його різновиду – мовленнєво-професійного спілкування – доцільно говорити тоді, коли мовленнєві дії, по-

перше, мають самостійну мету, підпорядковану загальній меті професійної діяльності, а по-друге, – самостійну мотивацію (власне мовленнєву), що не збігається з домінуючою мотивацією тієї загальнопрофесійної і не завжди мовленнєвої діяльності, яку починають обслуговувати ці мовленнєві дії. Відповідно до загальних закономірностей психологічної організації діяльності ці мовленнєві дії можуть виступати, згідно з О. О. Леонтьєвим, як «окрема діяльність», у всякому випадку в процесі її формування. І не тільки формування. Соціально-економічний розвиток суспільства зумовлює появу специфічних вимог до мовленнєвих впливів, які стають спеціалізованою, професійною діяльністю. За такий мовленнєвий вплив, згідно з виразом психолінгвістів, починають платити гроші. А це закономірно веде до появи повністю психологічно самостійної діяльності спілкування психолога, оратора, адвоката, лектора, диктора, актора тощо. Це діяльність зі стійкими, самостійними мотивами – мотивами-цілями, тобто мовленнєвими мотивами, які трансформувалися в мовленнєві цілі за механізмом зміщення мотиву на мету.

У зв'язку з вищезазначеним вважаємо доцільним надавати різний понятійний зміст термінам «професійно-мовленнєва діяльність» і «мовлення»: перший пов'язувати зі спеціалізованим використанням мовлення, окремим випадком діяльності спілкування – професійно-мовленнєвим; другий – із потенційним компонентом будь-якої діяльності: когнітивної, наукової, навчальної, трудової, ігрової тощо.

Якщо використати таку характеристику спілкування, як «орієнтація» (Leontyev 2003), то діяльність професійно-мовленнєвого спілкування доречно розглянути з позицій психологічної класифікації видів спілкування. Його можна розглядати як особистісно орієнтоване та як соціально орієнтоване спілкування. Викладач психології – суб'єкт соціально орієнтованого спілкування. Його лекція завжди має пізнавальний характер. Предметом професійно-мовленнєвого (соціально орієнтованого) спілкування є соціальна взаємодія (суспільні відносини) усередині студентського колективу. Мотивом такого спілкування є певні зміни в характері дидактичних відносин усередині студентської академічної спільноти, її соціально-психологічній структурі, у свідомості студентів або в безпосередніх проявах пізнавальної активності цієї молоді. Відтак професійно-мовленнєве спілкування є процесом внутрішньої організації самої студентської спільноти, її саморегуляції. У цьому випадку викладач психології – офіційний суспільний представник науки, який репрезентує її позицію, впливає на студентський соціум із метою оптимізації діяльності суспільства в цілому, зокрема підвищення рівня знань, поінформованості, рівня свідомості, професійних умінь, компетенцій студентів.

Особистісно орієнтоване професійно-мовленнєве спілкування психолога найвиразніше виявляється в консультативній і психотерапевтичній роботі. У ньому взаємодія реалізує не суспільні відносини, а такі, що виникають на їх основі й набувають відносної самостійності особистості: це психологічні взаємини людей. Мотивом такого спілкування стає не кооперація, а згода.

Його предметом є психологічні взаємовідносини співрозмовників, їх оптимізація за рахунок наближення позиції клієнта до позиції психолога. Суб'єкт цього виду спілкування – діада (група), але в ній завжди є лідер-психолог, який визначає асиметричність пов'язаних зі спілкуванням процесів контакту. Простішим для оволодіння майбутніми психологами видом мовленнєвого спілкування є особистісно орієнтована мовленнєва комунікація, яка передбачає вербальну взаємодію за типом: психолог-клієнт, оскільки вона значною мірою є діалогічною, реактивною, такою, що не потребує значних зусиль щодо смислоформування й смислоформування через структури внутрішнього мовлення.

Складнішим для опанування майбутніми психологами видом професійної комунікації є соціально орієнтоване спілкування, із яким професійно-мовленнєва діяльність перебуває у відносинах ієрархії та суміжності. Соціальноорієнтований різновид спілкування на зразок публічного висловлювання, масової комунікації – найпоширеніший варіант спілкування студентів із викладачами та іншими студентами, який становить «чисте» спілкування, уключене в освітньо-комунікативну спільну діяльність. Суб'єктом цього спілкування є як студент, який експлікує навчальний матеріал, так і викладач, або суспільство в особі галузевого міністерства, оскільки комунікатор завжди репрезентує суспільну навчально-наукову інформацію. У майбутній практичній роботі психолога його професійно-мовленнєва діяльність – це публічний дискурс, психопрофілактичний, психотерапевтичний або психоконсультативний вплив.

Висновки

Отже, важливим регулятором мовленнєвої поведінки особистості майбутнього психолога – суб'єкта професійно-мовленнєвої діяльності – є Я-концепція (сукупність уявлень людини про своє мовлення, взаємопов'язаних з його самооцінкою). Серед багатоманітностей потреб його особистості можна виокремити дві фундаментальні, взаємопов'язані між собою: потреба мовної персоналізації й мовленнєвої самореалізації. Мовленнєва особистість визначається тим, що вона знає про мову та мовлення, якими мовленнєвими вміннями й навичками володіє, як рефлексує мовлення та об'єктивує мову; що вона цінує у власній мові й мовленні та комунікативних актах, які і як створює висловлювання в професійно-мовленнєвій діяльності, із ким і як вона спілкується; які її естетичні потреби в продукуванні мовлення та засобах мови і як вона їх задовольняє. Тільки мовленнєва особистість майбутнього психолога здатна піднести професійну активність до найвищого рівня – рівня професійно-мовленнєвої діяльності.

References

1. Vygotsky, L. (2000). *Mysl i slovo* [Thought and word]. *Psychology*, 462–512.
2. Velichkovsky, B. (2006). *Kognitivnaya nauka: Osnovyi psihologii poznaniya* [Cognitive Science: Foundations of cognitive psychology]. Moscow: Smysl; Akademiya.
3. Leontyev, A. (1997). *Psikhologiya obshcheniya* [Psychology of Communication]. Moscow: Smysl.

4. Leontyev, A. (2003) *Osnovy psikholingvistiki [Fundamentals of psycholinguistics]*. Moscow: Smysl; S.-Petersburg: Lan.
5. Leontyev, A. (1969). *Yazyk, rech, rechevaya deyatelnost [Language, speech, vocal activity]*. Moskva: Prosveshchenie.
6. Leontyev, A. (1969). *Psikholingvisticheskie edinitsy i porozhdenie rechevogo vyskazyvaniya [Psycholinguistic units and producing of vocal statement]*. Moscow: Nauka.
7. Rumyantseva, I. (2004). *Psikhologiya Rechi i Lingvopedagogicheskaya Psikhologiya [Psychology of Speech and Lingvopedagogical Psychology]*. Moscow: Per Se; Logos.